

digresiuni

Irina PETRAȘ

Despre canon

compoziție muzicală în care două sau mai multe voci, intrând succesiv, execută aceeași melodie. În plus, verbul *a canoniza*, în sensul, reținut și de engleză, de a declara sfânt pe cineva după moarte. Alături de legea canonică, valabilă exclusiv pentru enoriașii unei anume biserici creștine. Să mai adaug a (se) canoni, care înseamnă a (se) chinui după o lege ori în numele unei legi. Glumind numai pe jumătate, să spun că multe dintre listele propuse par să împace, democratic, mai multele sensuri, căci caută o regulă cuprinzătoare pentru posibili sfinți ai literaturii române (pe fundalul enervărilor apropos de „sfințirea” lui Eminescu, să zicem, de către poporeni nedepriși cu noi canoane); compun o melodie în care să intre, pe rând, mai multe voci armonice, în pofida înclinației lor funciare de a cînta *a cappella*; „torturează” opere vechi și noi pentru a încăpea într-un chenar prestabilit și respectat cu surprinzătoare cuminenție chiar și de comentatori cunoscuți pentru

proclamata lor autonomie de gândire și atitudine; pedepsesc vinovați și se pedepsesc ei înșiși pentru gusturi rebele... N-am putut identifica, pînă acum, recuperarea netă a vreunui nume de autor nedreptățit, o repunere spectaculoasă în drepturi. Scriitorii canonizați acum au fost canonizați deja – cu extrem de rare excepții – de la intrarea în scena literară grație valorii lor, dar și receptării privilegiate, șanse de a fi fost recunoscuți de breasla scriitoricească și de cititori drept memorabili ori chiar exemplari. De aceea, îmi par acum mai degrabă canoniți printr-o salvare imaginară – căci n-au cerut ajutor! –, salvare care le aruncă în umbră drumul deja urcat cu trudă. Nu-i de trecut cu vederea nici riscul ca, la un moment dat, să se strecoare în melodie și cite o voce mai afonă, dar cu bune recomandări din partea „bisericii” tutelare...

Ce tot spun aici, cîntînd de vreo cîteva sute de cuvinte?! Nimic altceva decît că

moda canonică e discutabilă. Canonul *ca efort critic de stabilire a unor ierarhii*, de atragere a atenției asupra unor opere / autori de valoare e de discutat și iar de discutat, liber și nuanțat, insistent și îndelung, cu argumente solide, fără scăparea din vedere a unor trenduri cu bătaie lungă. Nicidecum de pus, astăzi, negru pe alb, în liste aparent definitive. Aducerea în atenția publică, recomandarea, consacrarea nu se pot realiza prin simplu enunț, oricît de autoritar, fără a ține seama de operă, de scriitor, de momentul evoluției sale, de stilul acestuia etc. Listele de „premiantți”, tocmai pentru că sînt *liste*, respectînd ele însele un canon al întocmirii, mi se par o formă mai degrabă de canonizare decît de canonizare. Lucrurile nu stau mai bine nici în cazul monografiilor, atunci cînd nu sînt decît grăbite, programate susțineri ale unei liste momentan la modă. Fiindcă, într-un spațiu de la început trasat cu oarecare zgîrcenie, autorul monografiei e obligat să reconsidere chiar definiția monografiei: comentariu asupra *unii* scriitor, ea ar trebui să epuizeze semnificativ esențialele ale „vieții și operei” acestuia. Lucru nu chiar la îndemînă cînd autorul, încă în putere, nu și-a epuizat surprizele, autoportretul fiind în curs. Apoi, pe scurt și cu autorul privindu-ți peste umăr, ești tentat să cazi în encomion și, deci, să incîți la grăbite atacuri, la neîncredere și îndoiele pripite și nedrepte. Mi s-ar părea extrem interesant de realizat un larg sondaj printre cititorii literaturii române, atîția cîți mai sînt. În fond, și ei au / ar trebui să aibă un cuvînt de spus.

Fată-n față cu felurite liste și colecții canonice, îmi revin în minte întrebările care m-au urmărit de-a lungul nesfîrșitelor și, uneori, inteligentelor discuții cu acest subiect: *Cine hotărăște? Care e instanța aceea absolut credibilă? Cărei legi i se supune cînd are de propus ierarhii în teritoriul însuși al subiectivului, al imprezibilului? Care dintre multele sensuri ale cuvîntului canon are mai multă greutate?* Dincolo de faptul că o asemenea listă / colecție nu e nicidecum o joacă, iar utilitatea ei, în cazul credibilității măcar relative a selecției, mai presus de îndoială, întrebările de mai sus și nedumeririle sînt cu totul firești. Ba, chiar canonic. Un excurs etimologic arată că, în greacă, substantivul *kanon* înseamnă *regulă, normă, etalon*, dar și *canon bisericesc* și are legături strînse cu verbele *a face, a produce, a rîndui și a costa*, trimițînd nu doar la ordinea necesară între făcături omenesti, ci și la prețul unei asemenea întreprinderi, la riscurile ei. În slavă, e în primul rînd *lege sau regulă bisericească*, iar în germană, *regula* se află pe primul loc între sensuri. În franceză, dacă vine din italiană, înseamnă *tun*, dar și *pahar cu vin*, iar dacă vine din greacă, trimite la regulile de stabilit proporțiile ideale ale trupului uman în sculptura antică, la tipul ideal, în general, și la canonul muzical. Româna reține toate sensurile, primitoare ca întotdeauna: lege sau regulă bisericească, totalitatea cărților sacre considerate de origine divină, penitența impusă celui păcătos, cîntare bisericească din mai multe părți, suferință morală, chin, tortură, cîntec, glas,

cronica traducerilor

Ionel SAVITESCU

Memorialistica gulagului

Moto: „O mulțime de cuvinte au ieșit din uz: cinste, conștiință etc. Nu-i chiar așa de greu să discreditezi aceste noțiuni cînd a fost descoperită rețeta discreditării”.

Nadejda Mandelștam

deoarece ne introduce în atmosfera literară rusă la începutul veacului XX, moment cînd în arena literară începuse să se afirme Osip Mandelștam. Aparținînd unei familii de negustori evrei îndestulați ce i-a înlesnit frecventarea unor universități din Paris, Heidelberg și Petersburg, viața lui Osip Mandelștam a cunoscut în deceniul al III-lea al secolului trecut o continuă degradingoladă, poetul cunoscînd arestarea, exilul, gulagul, unde și dispăre spre sfîrșitul anului 1938, în plină maturitate de creație: „deceniul al treilea a fost, poate, perioada cea mai grea din viața lui O. M. Nicidecum, mai înainte, nici pe urmă, O.M. n-a vorbit cu atîta amărăciune despre situația lui în lume... iar în anii douăzeci el vorbea despre boală, sărăcie și în cele din urmă - neîmplinire din punct de vedere valoric” (p. 233). Dacă „O.M. n-a avut nicidecum o pereche de pantaloni în plus” (p. 434), în schimb, fratele său Evgheni Emilevici fusese bine situat în sistem (p. 424). În ceea ce o privește pe Nadejda Mandelștam aparținea tot unei familii de evrei dintr-un oraș de pe Volga, Saratov, fiind educată după cum aflăm din consistenta postfață a dnei Livia Cotorcea în cultul antichității grecești și poate că existența ei marcată de destin, întîi prin căsătoria cu Osip Mendelștam, apoi, prin suferințele îndurate alături de acesta, cu demnitate, ar fi rămas cvasinecunoscute, dacă nu și-ar fi redactat cele două volume de memorii aflate astăzi la dispoziția cititorilor. Traversînd o epocă a barbariei a cărei emblemă era „minciuna” (p. 31), cînd satrapul Stalin instalat la cîrma unui stat pretins al muncitorilor, țărănilor și al intelectualilor de condiție nouă, a reușit să sugrume orice formă de independență, încît suspiciunea generală era o expresie a vieții, a supraviețuirii într-un stat concentraționar ce reușise, lucru incredibil, să-și aservească chiar și pe unele

somități intelectuale occidentale, care cu toate că au vizitat Rusia sovietică s-au lăsat mituite cu bună știință în pofida altor realități, făcîndu-i astfel jocul lui Stalin spre deruta opiniei publice mondiale. S-au întîmplat și abateri de la viziunea edulcorată a comunismului sovietic: Boris Suvarin, A. Gide, Panait Istrati. La Moscova anului 1937 era la modă sloganul „scapă cine poate” (p. 416). Iată de ce acest prim volum al memoriilor Nadejdei Mandelștam se vrea o reconstituire fidelă a traseului unei vieți în care suspiciunea, teroarea, delatiunea, ipocrizia (chiar între membrii aceleiași familii, v. cazul Pavlik Morozov, apoi, băieții lui Pasternak îl iubeau mai mult pe Stalin, apoi, pe mama lor, p. 62) erau aspecte ale unei existente cotidiene cenusii. Partidul comunist sovietic, omniprezent și puternic, intervenea peste tot: „În probleme de literatură, trebuie să ne întrebăm ei pe noi, nu noi pe ei”, a spus O.M. la redacția Editurii Priboi, refuzînd să semneze o petiție colectivă a scriitorilor, pentru că avea la bază hotărîrea Comitetului Central cu privire la literatură” (p. 224)... „Prin cultură, O.M. înțelegea ideea care stătea la baza procesului istoric; iar istoria era pentru el un mijloc de încercare, de verificare activă a binelui și a răului” (p. 346). În acest marasm generalizat singurul activist superior de partid care a încercat să-l ajute pe Mandelștam a fost Buharin (sunt amintiți Erukidze, Kirov, Molotov), care a căzut victimă la rîndu-i în 1938, răfuieților lui Stalin, alături de alți fideli ai regimului: Iagoda, Rîkov, Krestenski. Arestări intempestive, sub diverse motive sau fără motiv, percheziții în miez de noapte, toate au scopul amplificării groazei și mefienței generalizate: „Este ridicol să abordezi epoca noastră din punctul de vedere al dreptului roman, al codului napoleonian și al altor regulamente ale gândirii juridice. Organele de represiune acționau precis, prudent și sigur. Ele urmăreau mai multe scopuri: lichidarea martorilor în stare să memoreze ceva, instaurarea unității de idei, pregătirea instaurării împărăției de o mie de ani etc., etc.” (p.20). De-a lungul celor peste cinci sute de pagini ale volumului sunt amintiți următorii scriitori ruși: Anna Ahmatova („această femeie sărăcăcios îmbrăcată, dar cu o înfățișare maiestuoasă!”, p. 234), Gorki, Pasternak, Sologub, A. Blok (poet care presimțise dispariția culturii ruse, p. 452). Este de prisos să mai spunem că lectura captivantă ne introduce în atmosfera terifiantă a unei țări cuprinse de teroare.

Nadejda Mandelștam „Fără speranță. Memorii. Cartea întîi”. Traducere, note și indice de Nicolae Iliescu. Postfață de Livia Cotorcea, Ed. Polirom. 2003.

Între țările Europei estice, Rusia deține indubitabil, supremația unui regim opresiv asupra propriului popor, de-ar fi să începem cu Ivan al IV-lea cel Groaznic, pentru ca în secolul al XIX-lea formele de protest antițariste să fie îmbrățișate chiar de o elită nobiliară (decembriștii, cercul lui Petrașevski), în sfîrșit, veacul al XX-lea a culminat cu extinderea gulagurilor, întreaga Rusie fiind împânzită de lagăre de detenție și de muncă forțată, totodată, Rusia exportînd în țările limitrofe metodele de represiune, România deținînd și în acest domeniu un trist record: după 1945, la noi aplicarea modelului sovietic de teroare a îmbrăcat forma cea mai brutală: întîi prin decimarea elitelor intelectuale politice, economice, financiare, apoi, ce-a mai rămas dintre opozanți sau cei bănuți de neloialitate (tineri intelectuali, studenți, țărani bogați, muncitori, au fost trimiși la Canal și în închisorile de tristă amintire: Pitești, Aiud, Gherla etc. În gulagurile rusești au ajuns, bunăoară, Șalamov, Soljenițin, Bukovski, pentru a aminti numai câțiva proeminenți deținuți și scriitori care au evocat acele lagăre ale terorii, foamei și frigului continuu. Toți aceștia și probabil încă mulți alții îl au drept precursor pe Dostoievski (*Amintiri din casa morților* rămîne un document exemplar al vieții de lagăr și prin creionarea și portretizarea memorabilă a unor figuri de deținuți, iar un amănunt strecurat la pagina 20, prin care Osip Mandelștam îi atrăgea atenția lui Boris Kuzin, în legătură cu purtarea unei anume pălării, ne amintește iarăși de Dostoievski: Raskolnikov este obsedat de același obiect de vestimentație ce atrage atenția: „O prostie ca asta, un fleac fără însemnătate poate strica toate socotelile! Da, pălăria asta prea bate la ochi... E ridicolă și tocmai de aceea bate la ochi... Într-o asemenea împrejurare trebuie să fii cât mai șters, să treci cât mai neobservat...”). Consecința acestor măsuri severe: ambele țări Rusia și România se resimt astăzi prin lipsa unor specialiști de anvergură care să poată corespunde într-un total exigentelor occidentale după sincopa de cîteva decenii a comunismului. La toate acestea ne gîndeam înainte de lectura volumului de memorii **Fără speranță** (titlu ce ne amintește de Dante) al Nadejdei Mandelștam. Dintr-o notiță inserată la începutul tomului amintit cunoaștem că Nadejda Mandelștam (născută Hazina, 1899 - 1980) a scris cele două volume de memorii **Fără speranță și Speranță abandonată** între anii 1964 - 1969, fiind apoi trimise clandestin în Occident, unde au apărut în 1970 și 1972. Volumul întîi cuprinde în Addenda poezia despre Stalin (în românește de Emil Iordache), poezie ce a constituit motivul arestării din 1934 („document contrarevoluționar fără precedent”, p. 44), un indice de nume și o postfață de Livia Cotorcea. Postfața în chestiune este utilă